Housing and Rural Environment
Print ISSN: 2008 - 4994 Online ISSN: 2588 - 6215
Homepage: https://jhre.ir

Reviewing the Concept of Territorial Cohesion and operationalizing it in Fars Province

Majid Delfi[1], Esfandiar Zebardast[2]✉

1. Ph.D. student of Urbanism, Faculty of Urban Planning, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: Majid_delfi@ut.ac.ir
2. Corresponding author, Professor, Faculty of Urban Planning, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: zebardst@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 17 December 2024
Received in revised form 29 December 2024
Accepted 5 January 2025
Available online 29 March 2025

Keywords:
Regional Planning,
Spatial Planning,
Balanced Development,
Territorial Convergence,
Mixed research method.

ABSTRACT

Objective: Considering the ongoing studies to review the spatial planning plan of Fars Province, the concept of "Territorial Cohesion" of the European Union can be used to set goals and measure the level of cohesion in the indicators accepted in past periods to enable better policy making for the future. By examining the spatial and regional plans in Fars Province, due to the conflicting nature of the plans' objectives and their inconsistency with the existing transitional conditions, the necessity of defining overarching concepts is felt, so that in addition to forming a comprehensive political attitude, it is possible to temporarily de-contest the concepts in the direction of public action and improve evaluation.

Method: Due to the contested nature of macro concepts such as territorial cohesion, it is necessary to approach them through a combination of essentialist/pragmatist and positivist/constructivist lenses in order to operationalize them. In this respect, the methodological structure of the INTERCO project, which was used by ESPON to develop territorial cohesion indicators, was used in the present study.

results: The concept of territorial cohesion was not directly used in the plans of Fars Province. Therefore, macro-narratives (storylines) that can implicitly express this concept were synthesized by reviewing the visions, perspectives and goals of the plans; in parallel, the criteria and indicators used for territorial cohesion were compiled from theoretical potential indicators and the ESPON thesaurus and presented in focus groups. The macro-narratives are sometimes competing, non-aligned or conflicting and were discussed in workshops (three workshops in total). Through the filter of eight criteria of the concept of territorial cohesion (used by INTERCO), four macro-territorial objectives were proposed for Fars Province, and the indicators for measuring each of the objectives and the desired direction of change were agreed. Finally, the status of cohesion for each indicator was measured by calculating sigma convergence

conclusions: The present study shows that in the year of preparation of the spatial plan of Fars province, out of 35 indicators studied in the form of four territorial goals, 14 are in a state of convergence. We also faced a lack of data to measure the indicators of governance and environmental quality at the county level, which shows the need to define and measure these indicators in future plans.

Cite this article: Delfi, M., Zebardast, E. (2024). Reviewing the concept of territorial cohesion and operationalizing it in Fars Province. *Housing and Rural Environment*, 44 (189), 53-68. https://doi.org/10.22034/44.189.53

© The Author(s).
Publisher: Natural Disasters Research Institute (NDRI).
DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

Introduction

In regional spatial planning, there is a lack of umbrella concepts under which to integrate other concepts; in the absence of such concepts, there will be no specific perspective for the future. The concept of "Territorial Cohesion" of the European Union, taking into account the political contexts and different planning systems that it encompasses, as well as the development process of the last three decades and the formation of similar beliefs (globalization of the concept), can be an option on the table. This concept has been raised in official documents of the European Union as a strategic principle of equal importance to the Lisbon and Gutenberg principles, and this study has analyzed it and discussed its application in Fars Province. Due to the unfamiliarity of the Persian audience with the concept, the present study, while tracing the roots of the concept, has addressed epistemological approaches to dealing with it, and while introducing and examining the axes related to territorial cohesion, has brought the development process and dialectical movements in these areas. By accepting territorial cohesion as a contested concept, the need to approach the concept through essentialist/pragmatist and positivist/constructivist lenses has been presented. In addition, by reviewing the well-known approaches to operationalizing concepts such as the Human Development Index, the Environmental Performance Index, the Welfare Index and the Sustainable Development Index, the research model (INTERCO study) and the method of measuring changes in the indicators were presented. The participatory, constructivist approach used, while ensuring that the indicators are calculable, creates greater flexibility. This reduces the gap between policy objectives, the scientific process and political decision-making.

Method

For TC measurement, the main challenge is to find the most defining indicators to measure a concept for which there is no fixed definition; however, in order to take action towards public action, there is a need to de-contest the concept, for this purpose, using a positivist approach may lead to a simplification of the concept and became a narrow normative interpretation, even in a constructivist approach with downstream or upstream participation, users can base their own understanding of the index on their own evaluation and does not provide conclusive results. Even with an emphasis on an essentialist approach to defining the concept, the complex statistical methods for calculating composite indicators and the difficulty of communicating with them are added. Therefore, the creation of indicators through a combination of positivism/constructivism and essentialism/pragmatism lenses has been proposed by Dao et al, 2017, and the ESPON INTERCO project (2010-2012), which is still being tested and used in the ESPON program, has been presented as successful and generalizable. This model provided the operational framework for the present research in Fars Province. The main advantages of the INTERCO project were the combination of two analytical and participatory approaches.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

Results

In our case (Fars Province), the present study has reviewed the perspectives, objectives and policies of regional plans to formulate the macro-narrative lines of cohesion of Fars Province. These include 1- Cooperation and coordination of executive plans and decisions at different spatial scales 2- Social justice and regional balance, elimination of deprivation, especially in rural areas 3- Economic efficiency and effectiveness, cost savings along with increased productivity 4- Environmental protection and restoration of natural resources 5- The metropolis as a zone for development and transfer of growth and prosperity. These macro narratives were reviewed in order to provide expert opinions in the workshops.

The existing indicators of Fars Province were collected with a focus on the study of the approved Fars Regional Spatial Plan of 1396. Since the sigma convergence is acceptable up to 0.4, 14 out of 35 indicators have a favorable status. The third and fourth territorial objectives (equitable access to services and an integrated and accessible urban network) were not in a good state in the year the spatial plan was prepared, and it is suggested that strategies, policies and action plans be adjusted in this regard.

Conclusions

The concept of territorial cohesion, by emphasizing the spatial dimension of economic and social cohesion and equal opportunities, by transforming itself from a redistribution mechanism into a genuine regional development policy and by addressing the negative consequences for poorer economies, is gaining legitimacy among citizens who have high expectations and demands of governments. This study has attempted to explore this concept, which has dominated the European Union's spatial planning system for more than two decades.

The INTERCO study was one of the most successful studies in this context. Although it has not been able to fully establish the concept of territorial cohesion, it has developed a clear and usable framework that both addresses the dimensions and components with an essentialist approach and facilitates the achievement of the desired goals with the participation and support of policy makers with a pragmatic approach. It also allows heterogeneous perspectives to be revealed and explained without necessarily being integrated. As acknowledged by Dao et al., such a constructivist approach with upstream and downstream participation is not likely to lead to a composite index or a fixed set of indicators, but rather to a flexible indicator framework, as was designed in the context of Fars Province, given the available data.

The present study was not able to include the territorial governance dimension in the territorial objectives of Fars Province due to the weakness of the available data, as it is difficult to measure governance indicators based on the available information and, as mentioned above, it crosses political-administrative boundaries; this is also mentioned by Zaucha, J., & Böhme, K. 2020.Environmental quality indicators have also not been studied at the county level due to lack of data. In order to pay more attention to the pragmatic aspect, it

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

is also suggested that, in addition to experts, managers and political agents, etc., should be present in the workshops to refine the territorial cohesion objectives, so that they can follow up and periodically monitor the objectives in their executive area.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Not applicable

Acknowledgements

Not applicable

Ethical considerations

The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

مسکن و محیط روستا
شاپا چاپی: ۴۹۹۴ - ۲۰۰۸ شاپا الکترونیکی: ۶۲۱۵ - ۲۵۸۸
Homepage: https://jhre.ir

واکاوی مفهوم انسجام سرزمینی و کاربست آن در استان فارس

مجید دلفی[۱]، اسفندیار زبردست[۲]✉

۱. دانشجوی دکتری، گروه برنامه‌ریزی شهری‌ومنطقه‌ای، دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: Majid_delfi@ut.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه برنامه‌ریزی شهری‌ومنطقه‌ای، دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: zebardst@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۰۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۹

کلیدواژه‌ها:
برنامه‌ریزی منطقه‌ای،
آمایش سرزمین،
توسعه متعادل،
هم‌گرایی سرزمینی،
روش پژوهش ترکیبی (آمیخته).

چکیده

هدف: باتوجه‌به در دست انجام بودن مطالعات بازنگری طرح آمایش سرزمین استان فارس، می‌توان از مفهوم «انسجام سرزمینی» اتحادیه اروپا برای هدف‌گذاری و سنجش سطح انسجام در شاخص‌های موردپذیرش در دوره‌های گذشته استفاده کرد تا امکان سیاست‌گذاری بهتر برای آینده فراهم شود. با بررسی طرح‌های آمایشی و منطقه‌ای در استان فارس به دلیل ماهیت متعارض در اهداف طرح‌ها و نامتناسب بودن با شرایط موجود و فقدان مسیر مشخص و حالت بینابینی در شرایط گذار، ضرورت طرح چنین مفاهیم کلانی وجود دارد تا علاوه بر شکل‌گیری نگرش سیاسی همه جانبه‌نگر، امکان تثبیت موقت مفهوم در جهت کنش عمومی و امکان سنجش‌پذیری و ارزیابی فراهم شود. «انسجام سرزمینی» که در اسناد رسمی اتحادیه اروپا به‌عنوان اصول استراتژیک هم‌اهمیت با اصول لیسبون و گوتنبرگ مطرح شد، نمونه‌ای از چنین مفاهیمی است که در این پژوهش مورد واکاوی قرار گرفته و به کاربست آن در استان فارس پرداخته شده است.

روش پژوهش: به‌منظور عملیاتی کردن مفهوم انسجام سرزمینی، ضرورت پرداختن ازطریق تلفیق لنزهای ذات‌گرا/عملگرا و پوزیتیویستی/برساخت‌گرا وجود دارد، در این راستا در مطالعه حاضر از ساختار روش‌شناسی پروژه INTERCO –که به‌منظور تدوین شاخص‌های انسجام سرزمینی توسط ESPON به کار گرفته شد– استفاده گردید. رویکرد برساخت‌گرای مشارکتی به‌کاررفته ضمن اطمینان از محاسبه‌پذیری شاخص‌ها، انعطاف‌پذیری بیشتری جهت تثبیت موقت مفهوم ایجاد می‌کند. در این فرایند خلأ میان هدف‌گذاری سیاسی، فرایند علمی و تصمیم‌گیری سیاسی کاهش می‌یابد.

یافته‌ها: باتوجه‌به اینکه به‌طور مستقیم از مفهوم انسجام سرزمینی در طرح‌ها و اسناد استان فارس استفاده نشده است، با مرور الزامات، چشم‌اندازها، اهداف و راهبردهای اسناد از طریق تحلیل محتوای کیفی، مقوله‌ها و تم‌ها استخراج گردیدند؛ به‌طور موازی معیارها و شاخص‌های مورداستفاده در خصوص انسجام سرزمینی از مبانی نظری گردآوردی گردید و در اختیار متخصصین قرار داده شد. تم‌ها در مواردی با یکدیگر رقیب، غیرهمسو و یا در تعارض هستند که بحث و چانه‌زنی بر سر آن‌ها در کارگاه‌ها انجام گرفت (درمجموع سه کارگاه) و با عبور از فیلتر معیارهای مفهوم انسجام سرزمینی (مورداستفاده INTERCO)، چهار هدف سرزمینی کلان برای استان فارس مطرح و شاخص‌های سنجش هریک از اهداف و جهت مطلوب تغییرات موردتوافق قرار گرفتند. درنهایت وضعیت هر شاخص با محاسبه هم‌گرایی سیگما سنجیده شد تا وضعیت انسجام در هر یک از شاخص‌ها مشخص شود.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهد از میان ۳۵ شاخص بررسی‌شده، ۱۴ شاخص در در وضعیت هم‌گرایی قرار دارند. همچنین فقدان داده جهت سنجش شاخص‌های محورهای حکمروایی، همکاری سرزمینی و کیفیت محیط‌زیست در مقیاس شهرستان روبه‌رو بوده‌ایم که ضرورت تعریف شاخص‌ها و سنجش آن‌ها در طرح‌های آتی را نشان می‌دهد.

استناد: دلفی، مجید؛ زبردست، اسفندیار. (۱۴۰۴). واکاوی مفهوم انسجام سرزمینی و کاربست آن در استان فارس. *مسکن و محیط روستا*، ۴۴ (۱۸۹)، ۶۸-۵۳.
https://doi.org/10.22034/44.189.53

© نویسندگان.

ناشر: پژوهشکده سوانح طبیعی.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

مقدمه

در برنامه‌ریزی فضایی منطقه‌ای فقدان مفاهیم خیمه مانند[1] به‌منظور یکپارچه کردن سایر مفاهیم در ذیل آن‌ها احساس می‌شود؛ در صورت نبودن چنین مفاهیمی، اهداف مشخص قابل تصویری برای آینده وجود نخواهند داشت. مفهوم انسجام سرزمینیِ اتحادیه اروپا باتوجه‌به زمینه‌های سیاسی و نظام‌های برنامه‌ریزی متفاوت دربرگیرنده آن و همچنین سیر تکوینی سه دهه گذشته و «شکل‌گیری اعتقادات مشابه (جهانی شدن مفهوم)» (Manzella & Mendez, 2009)، می‌تواند گزینه روی میز باشد. تقریباً تمامی گزارش‌های ESPON[2] بیان می‌کنند که می‌توان از یک مجموعه جهانی از ویژگی‌ها برای همه پروژه‌های انسجام سرزمینی استفاده کرد (Abrahams, 2014). مطالعات متأخرتر، اندازه‌گیری انسجام سرزمینی را مأموریتی غیرممکن نمی‌دانند گرچه در مقیاس‌های خردتر احتمال تحقق‌پذیری آن را بیشتر می‌بینند (Zaucha & Böhme, 2020). پژوهش حاضر به فرایند عملیاتی کردن مفهوم انسجام سرزمینی می‌پردازد تا بتوان از آن به‌منظور هدف‌گذاری، سنجش پذیری اهداف و ارزیابی آن‌ها استفاده کرد. همچنین، کاربست آن در استان فارس بحث خواهد شد. در خصوص نمونه مطالعه، آنچه طرح‌ها (به‌عنوان‌مثال طرح کالبدی منطقه فارس مصوب ۱۳۸۶ و طرح آمایش سرزمین استان فارس مصوب ۱۳۹۶) و مطالعات آکادمیک (به‌عنوان‌مثال رجوع شود به داداشپور و سالاریان، ۲۰۱۸) نشان می‌دهند، استان فارس در مرحله گذار است که نیازمند هدف‌گذاری کلان در یک مسیر حرکت روشن در راستای انسجام‌بخشی است. ازاین‌رو، اهمیت سنجش عوامل اثربخش بر اهداف انسجام سرزمینی بیشتر روشن می‌شود تا توافقی هرچند موقت جهت اقدام عمومی ایجاد گردد.

پیشینه پژوهش

ریشه‌یابی و تحولات مفهوم انسجام سرزمینی

مفهوم «انسجام سرزمینی (TC) [3]» در اسناد رسمی اتحادیه اروپا به‌عنوان اصول استراتژیک هم‌اهمیت با اصول لیسبون و گوتنبرگ مطرح گریده است (Capello & Nijkamp, 2010). این مفهوم نخستین بار در دهه ۱۹۹۰ زمانی که کشورهای عضو اتحادیه اروپا از ایفای نقش رسمی اتحادیه در توسعه فضایی اروپا خودداری کردند، توسط «اداره کل سیاست منطقه‌ای و شهری[4]» ابداع گردید. این اداره کل استدلال کرد که چنین نقشی در سیاست انسجام اقتصادی و اجتماعی اتحادیه اروپا وجود دارد و با افزودن انسجام سرزمینی به انسجام اقتصادی و اجتماعی در قانون اساسی فرصتی را برای رسمیت بخشیدن به این امر فراهم کرد (Faludi, 2007). هرچند فالودی[5] (۲۰۱۶) در مقاله «انسجام سرزمینی اتحادیه اروپا، یک تناقض در شرایط» به این نکته می‌پردازد که به دلیل ماهیت ساختار اتحادیه اروپا، دولت–ملت‌ها و قلمروهای آن‌ها عالی تلقی می‌شوند و به‌طور بالقوه مفهوم انسجام سرزمینی اتحادیه اروپا را به شکست محکوم می‌کنند؛ ازاین‌رو بازنگری در روابط سرزمینی ازطریق چشم‌اندازهای فضایی جدید، ابزارهای برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک، نرم و غیر الزام‌آور ضروری است (Faludi, 2016).

مفهوم انسجام سرزمینی در چهارچوب مدل جامعه اروپایی، در مقابل مدل جامعه آمریکایی مطرح می‌شود. کمیسیون اتحادیه اروپا مدعی است که ارزش‌های مشترک اروپایی (همبستگی و انسجام، فرصت‌های برابر و مبارزه با تبعیض، سلامت و ایمنی کافی در محیط کار، دسترسی همگانی به آموزش و مراقبت‌های بهداشتی، کیفیت زندگی و کار، توسعه پایدار و مشارکت جامعه مدنی) زیربنای هر یک از مدل‌های اجتماعی و سیاست‌های اقتصادی–اجتماعی هستند. شهروندان اروپایی نسبت به سایر کشورها انتظارات بیشتری از دولت دارند، که بعد اروپایی سیستم‌های ملی را تقویت می‌کند و دلیل سنت قوی گفت‌وگو و مشارکت

1.Umbrella concept

2. European Observation Network for Territorial Development and Cohesion

شبکه رصد توسعه و انسجام سرزمینی اروپا، به‌اختصار ESPON، با هدف «همکاری سرزمینی اروپا» از سیاست انسجام سرزمینی اتحادیه اروپا است که توسط صندوق توسعه منطقه‌ای اروپا تأمین مالی می‌شود.

3. Territorial cohesion (TC)

4. Directorate-General for Regional and Urban Policy (DG REGIO)

اداره کل سیاست منطقه‌ای و شهری (DG REGIO) یک اداره کل کمیسیون اروپا است، که مسئول اقدامات اتحادیه اروپا برای کمک به توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق کمتر برخوردار اتحادیه اروپا بر اساس مواد ۱۵۸ و ۱۶۰ معاهده رم است.

5. Faludi

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

اجتماعی در اروپا است (Faludi, 2007). پشت مفهوم انسجام سرزمینی، مقاومت فرانسه در برابر «مدل آنگلوساکسون» و تحمیل سیاست رقابتی اروپا نهفته است. استدلال می‌شود که اروپایی‌ها در خاک ریشه دارند و مانند «مردم کوچ‌نشین قاره آمریکای شمالی» رها نیستند (Faludi, 2004)، و برای ادامه زندگی در جایی که نسل‌ها زندگی کرده‌اند، سزاوار حمایت عمومی هستند و یارانه دادن به خدمات به دلیل «الگوی اروپایی جامعه» موجه است (Faludi, 2004).

نگرانی‌های مشترک بین مدل اروپایی و انسجام سرزمینی؛ برابری[۶]، رقابت، پایداری و حکمروایی خوب است (Faludi, 2007). از این رو ارزش‌افزوده TC تأکید بر بعد جغرافیایی سیاست‌های کاهش نابرابری، افزایش رقابت و ارتقای پایداری بوده است. سیاست انسجام سرزمینی بدون صرف بودجه اضافی و صرفاً ازطریق حکمروایی سرزمینی خوب و اثرپذیری مکانی اجرای سیاست‌ها از مقیاس اتحادیه اروپا تا سطح محلی، نوید انسجام و کارایی بیشتر را می‌دهد. بنابراین، پیگیری حکمروایی سرزمینی خوب، پیامد اصلی پذیرش انسجام سرزمینی به‌عنوان هدف اتحادیه بوده است (Faludi, 2009). این امر منجر به تعادل بهینه بین شایستگی اتحادیه اروپا (برای هدایت استفاده از منابع مالی به سمت اهداف اتحادیه اروپا) و اصل تابعیت برای اجازه دادن به انعطاف پذیری در استفاده از منابع مالی در موثرترین سطح می‌گردد (Manzella, G. P., & Mendez, C. 2009).

دائو و همکاران (۲۰۱۷) معتقدند در خصوص TC با سه جریان _در حوزه‌های مسائل پارادایمی، مقیاس و شایستگی[۷]_ روبرو هستیم. از نمونه تغییرات در حوزه‌ی پارادایمی انسجام سرزمینی، که در ادامه بیشتر به آن خواهیم پرداخت، می‌توان به مقوله چند مرکزیتی اشاره کرد: چندمرکزی که پاسخ کلیدی به تمرکز ثروت و فعالیت اقتصادی از دهه ۱۹۹۰ بود، کنار گذاشته شد و به جای آن تمرکز بر دسترسی، سرمایه سرزمینی و توسعه درون‌زا مطرح گردیدند. در واقع سه پارادایم همگرایی، رقابت‌پذیری و پایداری در اکثر مفاهیم انسجام سرزمینی در تقابل قرار دارند. در نتیجه انسجام سرزمینی از یک هدف ثابت و مشخص (مانند کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای)، به یک فرآیند دائمی همکاری سیاسی، سازمانی و فنی بین همه بازیگران توسعه فضایی تبدیل شد (Schön, 2009, pp.13-14 به نقل از Dao, H et al, 2017). در خصوص مسأله مقیاس می‌توان گفت، قلمرو اروپایی به آرامی از گفتمان نهادی ناپدید شد، و جای خود را به مقیاس محلی داد. و در بحث شایستگی و مشروعیت می‌توان گفت اگرچه این صلاحیت برای اتحادیه اروپا هرگز پذیرفته نشده است، اما معاهده لیسبون نفوذ کمیسیون را در زمینه‌ی انسجام سرزمینی تقویت می‌کند (Dao, H et al, 2017).

قبل از ظهور TC، اتحادیه اروپا تحت سیاست انسجام خود که از اوایل دهه ۱۹۹۰ ازطریق صندوق‌های ساختاری اجرا شده بود، به مسائل سرزمینی می‌پرداخت. این حمایت مالی ارائه‌شده به مناطق، یک‌سوم بودجه اتحادیه اروپا (۵۴ میلیارد در سال ۲۰۱۳) را تشکیل می‌داد و تخصیص‌ها با مقایسه تولید ناخالص داخلی سرانه با میانگین اتحادیه اروپا محاسبه می‌گردید. در طول زمان در واکنش به تحولات سرزمینی اتحادیه اروپا، اولویت‌های سیاسی و سطح توسعه مناطق تغییر کرد و اهمیت توسعه شاخص‌های TC به دلیل چانه‌زنی‌ها بر سر بودجه‌های حمایتی رخ داده است (Dao et al., 2017).

بنابراین از همان ابتدای مطرح شدن مفهوم، شبکه رصد برنامه‌ریزی فضایی اروپا (ESPON) پرداختن به چیستی این مفهوم را ازطریق سه رشته تحقیق در دستور کار خود قرار داد که عبارتند از: تحقیقات کاربردی[۸]، تجزیه‌وتحلیل هدفمند[۹] و پلتفرم علمی[۱۰]. تحقیقات کاربردی در جستجوی تولید شواهدی برای درک پویایی‌های سرزمینی در سطح مناطق و شهرها هستند؛ تجزیه‌وتحلیل هدفمند بر تعامل با ذی‌نفعان مختلف متمرکز است که هدف آن «کاربست چشم‌انداز اروپایی» در زمینه‌های سرزمینی است؛ و پلتفرم علمی، بر توسعه شاخص‌ها و ابزارهای سرزمینی برای نظارت و تجزیه‌وتحلیل انسجام سرزمینی در کشورهای عضو متمرکز است (Abrahams, 2014). از معروف‌ترین این مطالعات می‌توان به پروژه‌های TEQUILA (استفاده شده در پروژه ۳,۲ (ESPON (2006a) و INTERCO (2011) اشاره کرد که دومی همچنان مورد ارجاع مطالعات است و در

6. Equity
7. Competence
8. Applied research
9. Targeted analysis
10. Scientific platform

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

پژوهش حاضر بنا به دلایلی که در ادامه گفته خواهد شد و پیشنهاد دائو[11] و همکاران (۲۰۱۷) به‌منظور الگوی سنجش انسجام سرزمینی در استان فارس انتخاب گردیده است و در بخش روش پژوهش به آن پرداخته خواهد شد.

تعریف انسجام سرزمینی از رهگذر ابعاد برسازنده آن

منطقی به نظر می‌رسد فرض کنیم انسجام سرزمینی مفهومی پیچیده، کل‌نگر و جامع است و تنها زمانی می‌توان آن را به درستی ارزیابی کرد که مولفه‌های بی‌شماری از توسعه سرزمینی را در نظر بگیریم که شامل و فراتر از جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی است. مدیروس (۲۰۱۶) بر اساس ابعاد اصلی این مفهوم مستخرج از مدل ستاره انسجام سرزمینی که توسط او ارایه می‌شود، انسجام سرزمینی را اینگونه تعریف می‌کند: انسجام سرزمینی فرآیند ارتقای انسجام و تعادل سرزمینی است؛ که توسط: (۱) حمایت از کاهش عدم تعادل‌های اجتماعی–اقتصادی سرزمینی؛ (۲) ترویج پایداری محیط زیستی؛ (۳) تقویت و بهبود فرآیندهای همکاری/حکمروایی سرزمینی؛ و (۴) تقویت و ایجاد سیستم شهری چندمرکزی‌تر، ایجاد می‌شود (Medeiros, E. 2016). مدیروس در مقاله ۲۰۱۹ به طور دقیق‌تر، برای بعد چند مرکزیت مورفولوژیکی چهار مؤلفه‌ی اصلی را پیشنهاد می‌کند که عمدتاً با ویژگی‌های سیستم‌های شهری در یک قلمرو مشخص مرتبط هستند: ۱– سلسله مراتب/رتبه‌بندی، ۲– تراکم، ۳–اتصال و ۴– توزیع/شکل (Medeiros, E. 2019). پژوهش حاضر همسو با داوودی ۲۰۰۳ و فالودی ۲۰۱۰، انسجام سرزمینی را با تأکید ویژه بر بعد فضایی اثربخشی سیاست‌ها به عنوان پلی میان توسعه متعادل، رقابت‌پذیری، توسعه پایدار و حکم‌روایی خوب تعریف می‌کند.

محورهای مرتبط با مفهوم انسجام سرزمینی

سیستم‌های شهری چند مرکزی، ضرورت توجه بیشتر به محور حکمروایی در مقابل نگاه ساختاری

سیستم شهری چند مرکزی به‌عنوان یک چشم‌انداز هنجاری و ایدئولوژیک از توسعه متوازن فضایی، به‌عنوان ترتیبات فضایی مؤثری در نظر گرفته می‌شود که بر نابرابری‌های منطقه‌ای غلبه می‌کند. انسجام سرزمینی باوجود ابهامات مفهومی، ماهیت پیچیده و ناتوانی در انعکاس پویایی سیستم‌های شهری، به‌سرعت به‌عنوان یک اصطلاح سیاسی[12] باب شده است (Malý, 2019). مبهم بودم مفهوم، به دلیل وجود معانی گوناگون برای بازیگران مختلف در مقیاس‌های متفاوت است (Meijers et al., 2007 به نقل از Medeiros, 2016). با نگاهی به اسناد اتحادیه اروپا (رجوع شود به EC 1999; Territorial Agenda, 2011; ESPON, 2014) می‌بینیم یکی از اهداف اصلی برنامه سیاست انسجام سرزمینی اتحادیه اروپا (EU) ترویج توسعه فضایی چند مرکزی و متوازن در سراسر قلمرو اروپا است. از زمان پذیرش چشم‌انداز توسعه فضایی اروپا[13]، تنظیمات سرزمینی چندمرکزی و همچنین دسترسی عادلانه به زیرساخت‌ها، امکانات عمومی و دانش، به سنگ بنای استراتژی بلندمدت انسجام اتحادیه اروپا تبدیل شده‌اند. همان‌طور که توضیح داده شد انسجام سرزمینی یک مفهوم چند تفسیری است و توسعه چندمرکزی به‌عنوان ابزاری برای پل زدن گفتمان‌های انسجام/رقابت و همچنین تضمین توسعه متوازن و رشد اقتصادی سرزمین‌های مربوطه دیده شده است (Malý, 2019). چند مرکزیت به دسترسی برابر به خدمات و مشاغل عمومی –یعنی به پیش‌شرط اساسی برای انسجام سرزمینی که توسط معاهده آمستردام ایجاد شده است– اشاره دارد و بیانگر اصل «عادلانه[14]» گفتمان انسجام سرزمینی است که با نگرش به انگیزه اجتماعی نسبت به کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای و تضمین همبستگی اجتماعی و عدالت فضایی در اقتصادهای سرمایه‌داری تابع نیروهای بازار بیان می‌شود (Davoudi, 2005 به نقل از Malý, 2019). بااین‌حال، همان‌طور که در جدول ۱ نشان داده شده است معدود مطالعات تجربی انجام‌شده، از مزایای مورد انتظار ساختارهای فضایی چند مرکزی پشتیبانی نمی‌کنند. در ایران نیز مطالعه صدیقه لطفی و همکاران (۱۳۹۴) نشان می‌دهد در میان ۳۱ استان کشور رابطه بسیار محدودی بین ساختار چند مرکزیتی و نابرابری‌های منطقه‌ای وجود دارد و این رابطه بر خلاف انتظار در جهت معکوس است (۱۳۹۴، صدیقه، لطفی؛ مجتبی شهابی شهمیری و ساسان روشناس). ازاین‌رو توجه به ایجاد روابط تعاونی در مطالعات چندمرکزی قوت پیدا می‌کنند و ضرورت چشم‌اندازهای فضایی جدید، ابزارهای برنامه‌ریزی فضایی استراتژیک نرم و غیر الزام‌آور،

11. Dao
12. policy buzzword (Cornwall & Brock, 2005 :نگاه شود به)
13. European spatial development program (ESDP)
14. Fairness

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

همکاری‌های عمودی و افقی، ارتقای رفاه ازطریق مناطق شهری عملکردی و توجه به جامعه مدنی و ارتقای دسترسی در مطالعات انسجام سرزمینی جایگاه مهم‌تری پیدا می‌کنند که در ادامه توضیح داده خواهند شد.

جدول ۱. عدم پشتیبانی مطالعات تجربی از ماهیت هنجاری بعد چند مرکزیتی از مفهوم انسجام سرزمینی (برگرفته‌شده از Malý, 2019)

نظریه‌پردازان، محققان	نظریات/ آرای کلیدی	بحث و تفسیر
میجرز و سندبرگ [15] (۲۰۰۶)	میزان چند مرکزیت را در سیستم‌های شهری ملی ۲۵ کشور اروپایی اندازه‌گیری کردند. تأثیر مثبت چند مرکزیت بر نابرابری‌های منطقه‌ای (GDP، نرخ‌های بیکاری).	به منطق معکوس اشاره می‌کند: سیستم‌های شهری تک مرکزی بیشتر با تفاوت‌های منطقه‌ای کمتر مشخص می‌شوند.
هازنرز و جیرجنا[16] (۲۰۱۳)	معیارهای مورفولوژیکی چند مرکزیت و ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی (GDP، اشتغال منطقه‌ای، توزیع درآمد).	نابرابری‌های منطقه‌ای در کشورهای دارای سیستم شهری چند مرکزی کمتر از کشورهای دارای سیستم شهری تک مرکزی نیست، و توزیع درآمد در کشورهای چند مرکزی برابرتر نیست.
ونری و بورگلاسی[17] (۲۰۱۲)	ارتباط درجه توسعه چندمرکزی با شاخص‌های کلیدی مختلف عملکرد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در مورد مناطق NUTS-2 ایتالیا.	یافته‌ها با مفروضات از پیش تعریف‌شده هنجاری در مورد تأثیرات مثبت چند مرکزیت بر رشد منطقه‌ای، به‌ویژه ازنظر انسجام اجتماعی، همسو نیستند.
مالی[18] (a۲۰۱۶)	ارتباط میان سطح چند مرکزیتی (هم ازنظر مورفولوژیکی و هم عملکردی) و میزان نابرابری‌های درون منطقه‌ای (با اتکا به شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی-جمعیتی).	مزایای آرایش شهری چند مرکزی در جمهوری چک تأیید نشده است.
صدیقه لطفی و همکاران (۱۳۹۴) ایران	در میان ۳۱ استان کشور رابطه بسیار محدودی بین ساختار چند مرکزیتی و نابرابری-های منطقه-ای وجود دارد	این رابطه بر خلاف انتظار در جهت معکوس است

هال و پین[19] (۲۰۰۶) ادعا می‌کنند ترویج چند مرکزیت در چندین مقیاس سرزمینی متناقض به نظر می‌رسد. به عبارت ساده‌تر، ارتقای سیستم‌های شهری چندمرکزی در سطح اروپا می‌تواند منجر به افزایش تک‌محوری سیستم‌های شهری در سطح ملی (افزایش نابرابری‌های منطقه‌ای بین هسته و پیرامون در هر کشور) شود. به‌طور مشابه، ناهماهنگی مشابهی را می‌توان در سایر مقیاس‌های سرزمینی مشاهده کرد. بنابراین، این یک سؤال اساسی است که در کدام مقیاس توسعه چندمرکزی به‌عنوان یک مفهوم وابسته به مقیاس[20]، باید برای رسیدن به هدف خود برنامه‌ریزی شود (Malý, 2019). میجرز و رُمین[21] (۲۰۰۳) موضوع سازمان‌دهی چهارچوب نهادی یک سیستم شهری چندمرکزی را به‌طور انتقادی موردتوجه قرار می‌دهند و پیشنهاد می‌کنند که اداره یک منطقه چند مرکزی مستلزم اشکال جدیدی از هماهنگی منطقه‌ای و ایجاد به‌اصطلاح «ظرفیت سازمان‌دهی منطقه‌ای» است. همسو با آلبرشت[22] (۲۰۰۱)، آن‌ها بر نیاز به عرصه‌ها[23] یا انجمن‌های[24] همکاری منطقه‌ای تأکید می‌کنند که باید برای حمایت از فرایند ایجاد سازمان یا ظرفیت سازمان‌دهی طراحی شوند. چنین پلتفرمی به‌عنوان چهارچوبی برای بحث در مورد مشکلات مشترک، راه‌حل‌ها و برنامه‌ریزی سیاست‌ها در میان بازیگران مختلف (بازیگران دولتی، شرکت‌های خصوصی، سازمان‌های غیردولتی) و همچنین برای شروع و اجرای اقدامات مشترک و هماهنگ عمل می‌کند. تنها در صورتی می‌توان از پتانسیل‌های سیستم‌های شهری چندمرکزی بهره برد که شبکه‌های جدید، حتی غیررسمی، از بازیگران برای ارائه ایده‌ها و پروژه‌های جدید با علاقه مشترک ایجاد شوند (Olsson & Cars, 2011 به نقل از Malý, 2019).

15. Meijers, E., Sandberg, K.
16. Häzners & Jirgena
17. Veneri & Burgalassi
18. Malý, Jiří
19. Hall & Pain
20. Scale-dependent concept
21. Meijers & Romein
22. Albrechts
23. Arena
24. Forum

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

نقش رشد اقتصادی شهرها و مناطق شهری عملکردی بر انسجام سرزمینی

زاوچا و کومورنیکی[۲۵] (۲۰۱۹) در مقاله خود به بررسی چگونگی مشارکت شهرها در سه بعد انسجام سرزمینی (چند مرکزیتی، حکمروایی سرزمینی و رشد اقتصادی–اجتماعی) با تمرکز بر نقش شهرها و مناطق شهری عملکردی (FUAs[۲۶]) به‌عنوان تولیدکنندگان رفاه و کامیابی در فضا می‌پردازند. این موضوع بر اساس مدل‌های اقتصادی اخیر موردبررسی قرار می‌گیرد و این رویکرد اقتصادی از دریچه‌های انسجام سرزمینی فیلتر می‌شود، یعنی تأثیر رشد بر چند مرکزیت، و حکمروایی سرزمینی (طراحی سیاست مبتنی بر مکان) موردبررسی قرار می‌گیرد. ملاحظات نظری با یافته‌های تجربی عمدتاً از لهستان و اروپای مرکزی نشان داده شده‌اند که تأثیر متقابل بین رشد، چند مرکزیت و حکمروایی سرزمینی را نشان می‌دهد. بر این اساس، نویسندگان نحوه ادغام بهتر شهرها و FUAها را در پیگیری انسجام سرزمینی در سطح منطقه‌ای، ملی، فرامرزی و اتحادیه اروپا پیشنهاد می‌کنند. این مقاله پاسخ‌های قابل قبولی را ارائه می‌دهد که چگونه می‌توان از رشد اقتصادی شهری برای تقویت جنبه‌های کلیدی انسجام سرزمینی مانند همکاری عمودی و افقی، اتصال، تعاملات شهری و روستایی و تضمین دسترسی به خدمات استفاده کرد.

نقش جامعه مدنی به‌عنوان بعد اجتماعی انسجام سرزمینی

یکی از پررنگ‌ترین ابعاد انسجام سرزمینی، بعد اجتماعی آن است. رویکردهای مشارکتی برای نفوذ دخیلان در اروپای شرقی و مرکزی به‌کندی توسعه پیدا کرده است، ازاین‌رو تجربه جمهوری چک مطالعه اتو پوتلوکا و مارتین شپاچک[۲۷] (۲۰۱۹) به‌طور خلاصه این‌گونه نشان می‌دهد که هیچ‌یک از ابزارهای سیاسی و سرمایه‌گذاری نمی‌توانند به‌طور مستقیم انسجام اجتماعی ایجاد کنند. این کار فقط به‌صورت غیرمستقیم، گام به گام، با ایجاد اعتماد طولانی‌مدت و احساس تعلق به جامعه و شهر امکان‌پذیر است (Potluka & Špaček, 2019).

مطالعات دسترسی و انسجام منطقه‌ای

در این دسته موضوعات مختلفی همچون آثار سرریز فضایی، آثار انسجام و توسعه اقتصادی سرمایه‌گذاری‌های زیرساخت‌های حمل‌ونقل به دلیل افزایش دسترسی در مقیاس‌های مختلف منطقه‌ای، ملی و فراملی موردبررسی قرار می‌گیرند. به‌عنوان‌مثال، ریبریو و سیلویا[۲۸] (۲۰۱۱) مناطق مرزی اسپانیا و پرتغال را موردمطالعه قرار داده‌اند و روابط بین دسترسی و متغیرهای اقتصادی–اجتماعی را در مناطق پیرامونی بررسی کرده‌اند و هدف آن‌ها نگرانی اصلی اتحادیه اروپا یعنی ایجاد انسجام در مناطق مرزی بوده است، خاویر گوتیرز[۲۹] و همکاران (۲۰۱۰) آثار سرریز فضایی سرمایه‌گذاری‌های زیرساخت‌های حمل‌ونقل را در اسپانیا موردمطالعه قرار داده‌اند و برای اولین بار با در نظر گرفتن آثار شبکه طرح حمل‌ونقلی آینده (۲۰۰۵–۲۰۲۰) این آثار را برای مناطق مختلف به مقدار پولی تبدیل کرده‌اند. متدولوژی پیشنهادی آنان این نکته را روشن می‌سازد که کدام منطقه منافع بیشتری از سرمایه‌گذاری‌های حمل‌ونقل ملی می‌برد، صرف‌نظر از اینکه این سرمایه‌گذاری‌ها در کدام مناطق اتفاق می‌افتد، در مطالعه دیگری لوپز[۳۰] و همکاران (۲۰۰۹) در خصوص اسپانیا با رویکرد دسترسی، آثار انسجام را شناسایی کرده‌اند. در این مطالعه اثرهای انسجام سرمایه‌گذاری‌های زیرساخت (۱۹۹۲–۲۰۰۴) برای مدهای حمل‌ونقل ریلی و جاده محاسبه شده است در این مطالعه روش‌شناسی اندازه‌گیری انسجام در قالب نمایه‌های ثابت و پویا ارائه شده است، بنابراین چنین گفته شده است که توزیع فضایی دسترسی را می‌توان به‌عنوان نماینده‌ای برای ارزیابی انسجام منطقه‌ای استفاده کرد. همچنین داداشپور و همکاران (۲۰۱۷) متدولوژی اندازه‌گیری پنج بعد آرایش سیستم شهری در ایران را موردبررسی قرار می‌دهند که یکی از آن‌ها انسجام شبکه است.

بعد پایداری زیست‌محیطی مفهوم انسجام سرزمینی

در اصل، سیاست انسجام اتحادیه اروپا در درجه اول بر دستیابی به انسجام اقتصادی و اجتماعی متمرکز بود. با گذشت زمان، اهداف حفظ محیط‌زیست و پایداری به‌تدریج دستور کار سیاست اتحادیه اروپا را شکل دادند. به‌طور خاص، پایداری زیست‌محیطی

25. Zaucha & Komornicki
26. Functional Urban Area
27. Potluka & Špaček
28. Ribeiro & Silva
29. Gutiérrez
30. Lopez

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

به‌عنوان یک عنصر اساسی برای ترویج توسعه یکپارچه سرزمینی، رشد اقتصادی منطقه‌ای، کیفیت زندگی و جذابیت منطقه‌ای دیده می‌شود. در این راستا می‌توان گفت هم در مطالعات ESPON هم در مقاله سبز و هم در استراتژی اروپا ۲۰۲۰ و دستور کار سرزمینی، مؤلفه زیست‌محیطی به‌عنوان یک عنصر کلیدی در تحلیل انسجام سرزمینی دیده شده است و درمجموع، بعد زیست‌محیطی روزبه‌روز اهمیت بیشتری در دستور کار سیاسی اتحادیه اروپا پیدا می‌کند و این بعد را نمی‌توان از هدف اصلی دستیابی به یک قلمرو منسجم‌تر اتحادیه اروپا جدا کرد (Medeiros, 2016).

فرایند انجام پژوهش

باتوجه‌به نکات ذکرشده، در بخش بعدی به سنجش انسجام سرزمینی استان فارس در سال تهیه طرح آمایش سرزمین خواهیم پرداخت. در ادامه به‌صورت خلاصه فرایند انجام پژوهش آورده شده است و در بخش نمونه مطالعه چهارچوب عملیاتی با نگاه به مطالعه INTERCO ارائه گردیده است.

شکل ۱. فرایند انجام پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

عملیاتی کردن مفهوم ازطریق تلفیق لنزهای پوزیتیویسم/ساخت‌گرایی و ذات‌گرایی/عمل‌گرایی

برای سنجش TC چالش اصلی، یافتن مُعرِّف‌ترین شاخص‌ها برای اندازه‌گیری مفهومی است که تعریف ثابتی برای آن وجود ندارد؛ اما به‌منظور اقدام در راستای کنش عمومی ضرورت بحث‌زدایی هرچند موقت از مفهوم وجود دارد و طراحی شاخص‌ها به تعریف و تثبیت مفهوم کمک می‌کنند. دائو و همکاران (۲۰۱۷) به بررسی نمونه‌های مشهور عملیاتی کردن مفاهیم مورد مناقشه می‌پردازند و اذعان دارند همان‌طور که رویکرد پوزیتیویستی برنامه توسعه سازمان ملل متحد در ایجاد معیار شاخص توسعه انسانی منجر به ساده‌سازی مفهوم و تبدیل شدن به تفسیر محدود هنجاری از توسعه انسانی و حذف ارجاع به موارد مهمی مانند آزادی‌های سیاسی و مشارکت شد، رویکرد برساخت‌گرا با مشارکت بالادستی در تدوین شاخص عملکرد زیست‌محیطی نیز نتوانست برای جهت‌دهی به سیاست‌ها موفق عمل کند و چهارچوب نظری ایجادکننده شاخص نهایی هرسال مورد ارزیابی مجدد قرار می‌گیرد؛ همچنین در رویکرد برساخت‌گرا با مشارکت پایین‌دستی شاخص توسعه پایدار و شاخص رفاه نیز هر کاربر می‌تواند

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

درک خود از شاخص را مبنای ارزیابی از خود قرار دهد و خروجی‌های متقنی ارائه نمی‌کند. در خصوص انسجام سرزمینی نیز، علی‌رغم (یا به دلیل) انبوه شاخص‌ها، هیچ معیار ترکیبی توافق‌شده‌ای تاکنون به دست نیامده است. دلیل شکست این تلاش‌ها تأکید بر رویکرد ذات‌گرایانه به تعریف مفهوم، روش‌های آماری پیچیده برای محاسبه شاخص‌های ترکیبی و دشواری ارتباط برقرار کردن با آن‌ها ذکر گردیده است. ازاین‌رو، ایجاد شاخص‌ها ازطریق تلفیق لنزهای پوزیتیویسم/ساخت‌گرایی و ذات‌گرایی/عمل‌گرایی توسط دائو و همکاران پیشنهاد شده است و پروژه ESPON INTERCO (2010-2012)[31] که همچنان در برنامه ESPON مورد آزمایش و استفاده قرار می‌گیرد، به‌عنوان نمونه موفق و قابل‌تعمیم ارائه شده است (Dao et al., 2017). این الگو، چهارچوب عملیاتی پژوهش حاضر در خصوص استان فارس را شکل داده است. مزیت‌های اصلی پروژه INTERCO تلفیق دو رویکرد تحلیلی و مشارکتی بوده است.

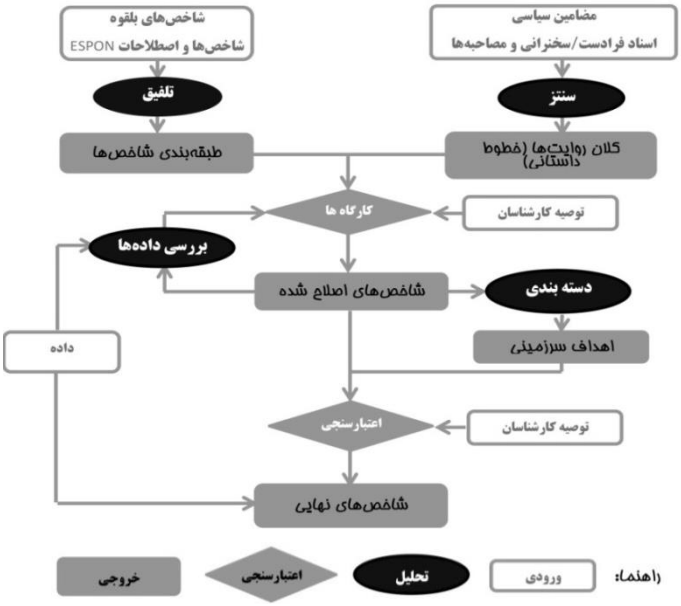

شکل ۲. چهارچوب عملیاتی مطالعه با نگاه به پروژه ESPON INTERCO

مرحله تحلیل به معنی استفاده از دو ابزار استقرایی گردآوری شاخص‌های موجود؛ و تحلیل محتوای مضامین سیاست‌ها در قالب خطوط روایی به‌عنوان ابزار مفیدی جهت شروع گفتگو بین روایت‌های رقیب است. در مرحله مشارکت و با برگزاری کارگاه‌ها، این خطوط روایی متناسب با درک و واکنش بهره‌وران به‌روزرسانی می‌شوند و ایده‌هایی برای انتخاب شاخص‌هایی که نشان‌دهنده جنبه‌های منفرد انسجام سرزمینی باشند، شکل می‌گیرند. در مرحله دوم، گروه پژوهشی ابعاد موضوعی مشترک مرتبط با انسجام سرزمینی بین تمامی مناطق را به‌عنوان خطوربط دهنده بین خطوط روایی و اهداف سرزمینی تدوین می‌کنند که این اهداف هم جهت‌گیری‌های سیاسی و هم ابعاد موضوعی را منعکس می‌کنند و امکان بررسی پوشش دهی همه ابعاد توسط شاخص‌ها را فراهم می‌کنند؛ و درنهایت شاخص‌های قابل تحقق متناسب با معیارهای در نظر گرفته‌شده انتخاب می‌شوند. اهداف سرزمینی انسجام پروژه INTERCO از تلفیق دو الگوی درختی (ابعاد موضوعی مشترک) و خط داستانی مستخرج شده‌اند. در پروژه INTERCO ایده ایجاد یک شاخص ترکیبی واحد به دلایل پیچیدگی و ناتوانی در جهت‌دهی و ارزیابی سیاست‌ها در دستور کار نبود و چهارچوبی از شاخص‌های بدون وزن اما گروه‌بندی‌شده تولید گردید، به‌نحوی‌که برای هر یک از شش هدف سرزمینی سیاست‌محور، شاخص‌های انتخاب‌شده در هماهنگی هستند. در طول فرایند، اهداف کمّی تعیین نشدند، اما در مورد جهت‌های موردنظر تغییر و استفاده از «هم‌گرایی سیگما» برای اندازه‌گیری نابرابری‌ها توافق حاصل شد (Dao et al., 2017). با پذیرش این امر که علی‌رغم ماهیت مناقشه‌برانگیز مفهوم انسجام سرزمینی، می‌توان آن را برای تنظیم بحث‌های سیاستی –تحت

31. Indicators of Territorial Cohesion

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

شرایط خاص- عملیاتی کرد و کمی‌سازی و سنجش تحقق‌پذیری انسجام سرزمینی -چنانکه در متأخرترین مطالعات در این حوزه دیده می‌شود- امکان‌پذیر است؛ اذعان می‌شود که دستیابی به این امر ممکن است در مقیاس‌های جغرافیایی کوچک‌تر و زمانی که انسجام سرزمینی را به وظایف سیاسی (بسته‌های) کوچک‌تر تجزیه می‌کنیم، ساده‌تر باشد (Zaucha & Böhme, 2020). به همین دلیل، به‌عنوان نمونه مطالعاتی در بخش بعدی به سنجش انسجام سرزمینی در استان فارس و مرور چالش‌های دستیابی به آن خواهیم پرداخت.

یافته‌های پژوهش

در ارتباط با استان فارس مطالعه حاضر، از یک‌سو با مرور الزامات، چشم‌اندازها، اهداف و سیاست‌های طرح‌های منطقه‌ای که در جدول ۳ نشان داده شده است، به تدوین خطوط روایی کلان از انسجام استان فارس پرداخته است. باتوجه‌به اینکه به‌طور مستقیم از مفهوم انسجام سرزمینی در طرح‌ها و اسناد استان فارس استفاده نشده است، کلان روایت‌هایی که می‌توانستند به‌طور ضمنی بیانگر این مفهوم باشند تدوین گردیدند و به‌منظور اظهارنظر متخصصین در کارگاه‌ها موردبازنگری قرار گرفتند. این کلان روایت‌ها در مواردی با یکدیگر رقیب و یا در تعارض هستند که بحث و چانه‌زنی بر سر آن‌ها در راستای تعیین اهداف سرزمینی ضروری بود. این امر مانند پروژه INTERCO که خطوط داستانی یک جانبه انحصاری[۳۲]، اصول سازمان‌دهی کارگاه‌ها بودند و متناسب با هدف آن‌ها که به تصویر کشیدن درک و واکنش بهره‌وران در طول کارگاه‌ها و بروزرسانی آن‌ها بودند، ابزاری برای به دست آوردن ایده‌های اولیه در مورد اینکه کدام شاخص‌ها می‌توانند برای نشان دادن یا اندازه‌گیری جنبه‌های انسجام سرزمینی استفاده شوند، به کار برده شدند. کلان روایت‌های نهایی به‌دست‌آمده در خصوص استان فارس همان‌طور که در شکل ۳ نشان داده شده است، عبارت‌اند از: ۱- همکاری و هماهنگی برنامه‌ها و تصمیمات اجرایی در مقیاس‌های مختلف فضایی؛ ۲- عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای، محرومیت‌زدایی به‌خصوص در نقاط روستایی؛ ۳- کارایی و بازدهی اقتصادی، صرفه‌جویی در هزینه‌ها در کنار افزایش بهره‌وری؛ ۴- حفاظت از محیط‌زیست و احیا منابع طبیعی؛ ۵- کلان‌شهر به‌مثابه پهنه زمینه‌ساز توسعه و انتقال‌دهنده رشد و رفاه.

جدول ۳. طرح‌ها و اسناد فرادست استان فارس که جهت تدوین خطوط روایی اولیه مورداستفاده قرار گرفتند

ردیف	عنوان	هدایت کنندگان طرح		مقیاس سند	سال انتشار
		ارائه دهنده طرح	تهیه کننده طرح		
۱	طرح کالبدی منطقه فارس	وزارت مسکن و شهرسازی	مهندسین مشاور همکار توسعه بوم سازگان پایدار	منطقه‌ای	۱۳۸۶
۲	برنامه آمایش سرزمین استان فارس		دانشگاه شیراز		۱۳۸۹
۳	طرح مجموعه شهری شیراز	وزارت مسکن و شهرسازی	مهندسین مشاور شهر و خانه	ناحیه‌ای	۱۳۸۸
۴	برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان	معاونت برنامه ریزی استانداری فارس	(دفتر برنامه ریزی و بودجه)	منطقه‌ای	۱۳۹۱
۵	برنامه پنجم توسعه شهرستان های استان	معاونت برنامه ریزی استانداری فارس	(دفتر برنامه ریزی و بودجه)	ناحیه‌ای	۱۳۹۱
۶	سند توسعه بلند مدت استان فارس	سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان فارس	معاونت امور اقتصادی و برنامه ریزی	منطقه‌ای	۱۳۹۰
۷	طرح جامع گردشگری استان	اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان فارس	مهندسین مشاور رویان	منطقه‌ای	۱۳۹۱
۸	نظریه پایه توسعه استان فارس		شورای آمایش سرزمین کشور	ملی	۱۳۹۱
۹	برنامه راهبردی اسکان عشایر		سازمان امور عشایر	ملی	۱۳۹۱
۱۰	سند اشتغال استان			منطقه ای	
۱۱	طرح جامع ناحیه شیراز			ناحیه ای	
۱۲	برنامه آمایش استان فارس	سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور	مهندسین مشاور مآب	منطقه ای	۱۳۹۶

32. non-mutually exclusive storylines

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

از سوی دیگر ضمن مرور زمینه‌ها، ابعاد و شاخص‌های انسجام سرزمینی اتحادیه اروپا در جلسات مشارکتی (شامل مطالعات TIP TAP—(ESPON, 2008) ،Project 3.2 – TEQUILA (ESPON, 2006a) Project 4.1.3 (ESPON, 2006b)، ARTS (ESPON, 2012a) EATIA (ESPON, 2012b) KITCASP (ESPON, 2012c) INTERCO (ESPON, 2010a, 2010b, 2011a, 2011b), BSR-TeMo (ESPON, 2012d),(Medeiros, E. 2016), (Zaucha & Böhme, 2020).

شاخص‌های موجود استان فارس با تأکید بر مطالعه طرح آمایش سرزمین مصوب ۱۳۹۶ –باتوجه‌به در دست انجام بودن مطالعات بازنگری آمایش سرزمین استان فارس– گردآوری گردیدند و به دلیل محدودیت‌های مالی و زمانی پروژه طی سه جلسه مشارکتی در اختیار متخصصین (تیم پنج نفره آشنا به مسائل منطقه‌ای استان فارس) قرار داده شد –این در حالی است که در مرحله مشارکتی پروژه INTERCO چهار کارگاه با بهره‌وران با حدود ۵۰ بهره‌ور از کمیسیون اروپا، پارلمان، گروه‌های علاقه‌مند و شبکه ESPON برگزار گردید، دور نهایی جلسات اعتبارسنجی (با تعداد محدودی حدود ۱۰ نفر) و ارائه عمومی (ژوئن ۲۰۱۱ تا آوریل ۲۰۱۲) انجام شد که منجر به انتخاب ۳۲ شاخص شد– در طول فرایند، بررسی‌های داده‌ها به‌طور مداوم انجام می‌شد تا اطمینان حاصل شود که درنهایت شاخص‌های قابل تحقق انتخاب می‌شوند. معیارهای انتخاب شاخص‌های INTERCO که تلاش شد در مطالعه حاضر رعایت شوند عبارت بودند از:

– داده‌ها به‌صورت سری زمانی در دسترس باشند و به‌طور منظم (ترجیحاً سالانه) در سطح زیر ملی به‌روزرسانی شوند.
– داده‌ها حساس به زمان و هنجاری باشند (بتوانند جهت روشن تغییر را نشان دهند و در رابطه با اهداف قابل تفسیر باشند)؛
– داده‌ها حساس به سیاست باشند (توانایی اندازه‌گیری تأثیر یک اقدام سیاستی را داشته باشند)؛ و
– تمرکز بر انسجام سرزمینی داشته باشند (و نه صرفاً بر انسجام اقتصادی یا اجتماعی).

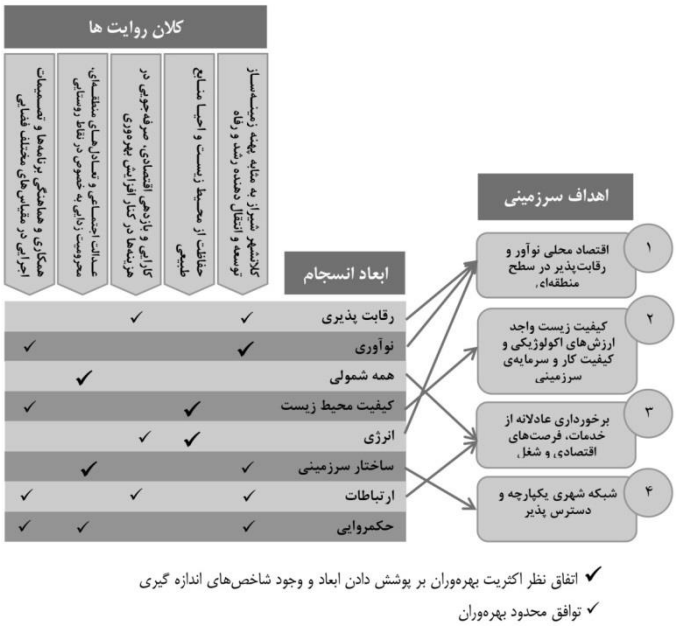

شکل ۳. استخراج اهداف سرزمینی انسجام در استان فارس خروجی جلسات مشارکتی

در ادامه فرایند تبدیل کلان روایت‌ها به اهداف سرزمینی مبتنی بر ابعاد انسجام سرزمینی، توضیح داده خواهد شد که درنهایت شاخص‌ها در ذیل این اهداف سرزمینی دسته‌بندی خواهند شد. در خصوص خط روایی اول مشارکت‌کنندگان بعد اصلی که شاخص‌های قابل‌دسترسی وجود داشته باشد پیدا نکردند و اگرچه با بعد حکمروایی ارتباط مستقیمی پیدا می‌کند و این بعد در تمامی اهداف سرزمینی شناسایی‌شده نقش ایفا می‌کند، ولی به دلیل نبود شاخص‌های قابل‌اندازه‌گیری به آن اشاره نشده است. مورد دوم، ازطریق ابعاد همه‌شمولی و ساختار سرزمینی همزمان به دو هدف سرزمینی منجر می‌شود. مورد سوم، اگرچه بعد اصلی را نشان نمی‌دهد اما در دو هدف ادغام می‌شود و مورد چهارم که دو بعد اصلی را در برمی‌گیرد، همزمان به دو مورد اشاره دارد و درنهایت روایت چهارم ازطریق بعد نوآوری و ساختار سرزمینی به دو هدف سرزمینی منجر می‌شود. شاخص‌های همگون به‌منظور

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

سنجش تحقق‌پذیری هر هدف در جدول ۴ نشان داده شده‌اند. وضعیت فعلی و روند هر شاخص نشان می‌دهد که چه سطحی از هم‌گرایی وجود دارد و به چه سمتی حرکت می‌کند. باتوجه‌به اینکه طرح بازنگری آمایش سرزمین توسط مهندسین مشاور وزنا در حال تدوین است و غالب داده‌های مورداستفاده در این پژوهش از طرح آمایش سرزمین استان فارس مصوب ۱۳۹۶ (تهیه‌شده توسط مهندسین مشاور مآب) استفاده شده است، با بروز رسانی داده‌ها روند ده سال گذشته نیز قابل‌استخراج خواهد بود، و ازاین‌رو می‌تواند در طرح‌های بازنگری آمایش سرزمین مورداستفاده قرار گیرد.

محاسبات جدول ۴ بر اساس شاخص هم‌گرایی سیگما انجام شده است که حاصل محاسبه تقسیم انحراف معیار به میانگین است. باتوجه‌به اینکه انسجام سرزمینی به‌عنوان یک مرتبه دیده می‌شود و کاهش یا عدم وجود تفاوت‌های توسعه، درک مشترکی از انسجام است، شاخص‌ها باید نشان دهند که یک قلمرو چقدر از این مرتبه فاصله دارد. پیشنهاد تمرکز بر هم‌گرایی سیگما[۳۳] با این تفسیر مطابقت دارد، زیرا تفاوت‌های بین سرزمین‌ها و تکامل آن‌ها در طول زمان را ارزیابی می‌کند (Dao, Plagnat & Rousseaux, 2013 به نقل از Dao et al., 2017)، درحالی‌که هم‌گرایی بتا[۳۴] فرایند جبران[۳۵] را برجسته می‌کند (اقتصادهای ضعیف نسبت به اقتصادهای ثروتمند سریع‌تر رشد می‌کنند) (Sala-i-Martin, 1996 به نقل از Dao et al., 2017). باتوجه‌به اینکه هم‌گرایی سیگما تا ۰/۴ (که با خط‌چین نمایش داده شده است) موردقبول است، ۱۴ شاخص از میان ۳۵ شاخص از وضعیت مطلوبی برخوردار هستند که در جدول با علامت (✓) نشان داده شده‌اند. مواردی که با ضربدر نمایش داده شده‌اند واجد ناهمگونی بیشتری هستند که باید روند آن‌ها در سال‌های گذشته موردبررسی قرار گیرد تا مشخص شود چه سیاست‌هایی به کاهش یا افزایش هم‌گرایی آن‌ها منجر شده است. دو هدف سرزمینی سوم و چهارم در سال تهیه طرح آمایش سرزمین از وضعیت خوبی برخوردار نبوده‌اند و پیشنهاد می‌شود در طرح بازنگری راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های اقدامی در این راستا تنظیم شوند.

اهداف سرزمینی	شاخص ها	سطح ناهمگونی: همگرایی سیگما	سطح ناهمگونی: مرز همگرایی (تا ۰.٤ مورد قبول)
۱ اقتصاد محلی نوآور و رقابت‌پذیر در سطح منطقه‌ای	سهم از جمعیت شاغلین	۰.۶۹	✗
	سهم از جمعیت بیکاران(-)	۰.۸۶	✗
	سهم از جمعیت فعال	۰.۷۲	✗
	سهم اشتغال پایه به اشتغال کل	۰.۴۱	✗
	سهم اشتغال کارکنان مشاغل علمی فنی تخصصی	۰.۲۰	✓
	سهم شاغلین با تحصیلات عالی	۰.۲۹	✓
	سهم شاغلین بی سواد (-)	۰.۲۶	✓
	سهم جمعیت بیکار دارای تحصیلات عالی	۰.۳۰	✓
	شاخص تخصصی شدن فعالیتهای خدماتی	۰.۱۳	✓
	نرخ فعالیت اقتصادی در روستاهای شهرستان های استان فارس	۰.۰۷	✓
	سهم شهرستان ها از جمعیت روستایی	۰.۶۹	✗
	سهم شاغلین روستایی گروه های فعالیتی دارای خصلت شهری (درصد)	۰.۴۵	✗
۲ کیفیت زندگی و کار	بار تکفل	۰.۰۹	✓
	سهم شاغلین مرد درصد(-)	۰.۰۳	✓
	سهم شاغلین زن درصد	۰.۲۳	✓
	ضریب توزیع فعالیت آموزشی	۰.۵۹	✗
	ضریب توزیع فعالیت بهداشت و مددکاری اجتماعی	۰.۵۲	✗
	شاخص خانوار در واحد مسکونی شهری	۰.۰۴	✓
	شاخص خانوار در واحد مسکونی روستایی	۰.۰۶	✓
	درصد شاغلین روستایی بی سواد	۰.۲۴	✓
	درصد شاغلین روستایی با تحصیلات عالی	۰.۴۱	✗
۳ برخورداری عادلانه از خدمات، فرصت‌های اقتصادی و شغل	نرخ بیکاری(-)	۰.۳۶	✓
	نرخ بیکاری در نقاط روستایی شهرستان های استان فارس	۰.۴۱	✗
	سهم از مبلغ سپرده های بانکی شهرستانهای استان به نسبت جمعیت فعال	۰.۵۲	✗
	تعداد تخت بیمارستانی به ازای هر هزار نفر جمعیت	۰.۶۷	✗
	نسبت تعداد دانش آموز به تعداد مراکز فنی وحرفه ای	۱.۰۸	✗
	سهم از خدمات پستی به نسبت سهم از جمعیت در نقاط روستایی استان	۰.۴۸	✗
	سهم روستاهای برق رسانی شده از کل روستاها (درصد)	۰.۴۶	✗
	متوسط جمعیت تحت پوشش هر خانه بهداشت روستایی	۰.۴۹	✗
	وضعیت دسترسی خانوار به شبکه آب رسانی عمومی شهر یا آبادی در نقاط روستایی	۰.۴۰	✓
۴ شبکه شهری یکپارچه و دسترس پذیر	سطح برخورداری شهرستانهای استان از خدمات زیربنایی حمل و نقل جاده ای	۰.۴۵	✗
	سهم شهرستانها از راه های روستایی استان (درصد)	۰.۶۵	✗
	شاخص مرکزیت مکانی، متوسط مسافت میان شهرهای استان	۰.۴۹	✗
	میانگین فاصله زمانی میان شهرهای استان	۰.۴۹	✗
	دسترسی به فرصت-های اقتصادی (میزان جاذبه مراکز شهری)	۰.۵۸	✗

شکل ٤. اهداف سرزمینی انسجام استان فارس و شاخص‌های کلیدی مستخرج شده از کارگاه‌ها

علاوه بر ۳۵ شاخص ذکرشده که در بالا وضعیت هم‌گرایی آن‌ها (در مقیاس شهرستان) موردبررسی قرار گرفت، در مطالعات آمایش سرزمین استان فارس شاخص‌هایی به‌منظور سنجش وضعیت هم‌گرایی و روند آن استفاده شده است که به دلیل موجود

33. Sigma-convergence
34. Beta-convergence
35. Catching up process

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

نبودن داده‌ها در مقیاس شهرستان، در جدول بالا و در ذیل اهداف دسته‌بندی نشده‌اند. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: شاخص روند تحولات درآمد سالانه یک خانوار روستایی در استان فارس به قیمت ثابت سال ۱۳۸۱، شاخص نسبت دهک‌های هزینه‌ای بالا و پایین‌شهری، شاخص نسبت دهک‌های هزینه‌ای بالا و پایین روستایی، روند تغییرات ضریب جینی هزینه خانوار شهری، روند تغییرات ضریب جینی هزینه خانوار روستایی، ضریب انگل در نقاط شهری، ضریب انگل در نقاط روستایی و درنهایت شاخص رفاه اجتماعی. همچنین در خصوص مسائل کیفیت زیست‌محیطی تنها شاخصی که در طرح مورداستفاده قرار گرفته است که می‌توان ازطریق آن وضعیت اکولوژیکی استان را سنجید افزایش محیط پهنه‌های سبز و کاهش مساحت آن‌ها است که نشان‌دهنده ضعیف‌تر شدن و آسیب‌پذیرتر شدن این پهنه‌ها است که این داده‌ها نیز در سطح کلان استان فارس محاسبه شده است.

چالش‌های سنجش انسجام سرزمینی در استان فارس

جاچک زاوچا و کای بوهم[۳۶] (۲۰۲۰) با نگاه به رویکردهای مختلف سنجش انسجام سرزمینی، تعدادی از چالش‌های سنجش انسجام سرزمینی را برشمرده‌اند که می‌توان به محدودیت‌های داده –به‌خصوص در مورد شاخص‌های حکمرانی یا شاخص‌های دسترسی در سطح منطقه‌ای– اشاره کرد که به‌طورمعمول در آمارهای عمومی محاسبه و به‌روزرسانی نمی‌شوند و نظارت مستمر بر آن‌ها دشوار است. چالش دوم، تصمیم‌گیری در مورد گروه‌بندی داده‌ها است که بر اساس مؤلفه‌های انسجام سرزمینی باشند (مانند مطالعات مدیرز و یا بر اساس اسناد کلیدی اروپا مانند مطالعه INTERCO). چالش سوم، بده بستان بین شاخص‌های ساده و شاخص‌های ترکیبی مانند تولید ناخالص داخلی (GDP) یا شاخص توسعه انسانی (HDI) است، با در نظر گرفتن این نکته که شاخص‌های ترکیبی یا پیچیده نسبت کمی از الگوهای سرزمینی فضایی و فرایندهای بین مناطق را آشکار می‌کنند و چالش چهارم، اطلاعاتی که به‌طورمعمول توسط دفاتر آماری جمع‌آوری می‌شود به‌طور غیرمستقیم با انسجام سرزمینی مرتبط‌اند، در مقابل گردآوری شاخص‌های[۳۷] خاص برای انسجام سرزمینی معمولاً متشکل از اطلاعات موردی[۳۸] است که در طول تلاش‌های تحقیقاتی تک زمانه[۳۹] جمع‌آوری شده است و امکان تکرار تلاش اندازه‌گیری را در طول زمان کاهش می‌دهد (Zaucha & Böhme, 2020).

در مطالعه حاضر از میان چالش‌های ذکرشده موارد فقدان داده در خصوص شاخص‌های حکمرانی و زیست‌محیطی را می‌توان نام برد، چالش گروه‌بندی داده‌ها ازطریق استفاده از چهارچوب INTERCO انجام پذیرفت که انعطاف‌پذیری بیشتری ایجاد می‌کند. همچنین از شاخص‌های ساده در این پژوهش استفاده شد که بسیاری از آن‌ها اطلاعات موردی و تک زمانه هستند که توسط تیم مطالعاتی مآب تهیه شده‌اند که باتوجه‌به اختلاف زمانی ده ساله باید با اطلاعات طرح بازنگری به‌روزرسانی شوند و روندها شناسایی شوند که در این مطالعه به دلیل محدودیت زمانی و هزینه‌ای امکان‌پذیر نبود.

نتیجه‌گیری

مفهوم انسجام سرزمینی با پررنگ کردن بعد فضایی انسجام اقتصادی و اجتماعی و برخورداری برابر از فرصت‌ها مطرح می‌گردد و با تبدیل شدن از یک مکانیسم بازتوزیعی به سیاست توسعه منطقه‌ای واقعی و رسیدگی به پیامدهای منفی برای اقتصادهای فقیرتر، در میان شهروندانی که توقعات و مطالبه‌گری بالایی از دولت‌ها دارند، مشروعیت پیدا می‌کند. پژوهش حاضر تلاش داشت تا با ژرفای بیشتری به این مفهوم که بیش از دو دهه بر نظام برنامه‌ریزی فضایی اتحادیه اروپا غالب است، بنگرد. ازاین‌رو ضمن بررسی محتوای انسجام سرزمینی –که همان‌طور که گفته شد با تغییراتی در حوزه‌های مختلف با فراز و نشیب‌ها و نقاط عطفی همراه بوده است– بعد فرایندی آن نیز دنبال گردید. در بعد محتوایی، هدف استفاده تحلیلی از این مفهوم بجای استفاده به‌عنوان یک ابزار ایدئولوژیک و هنجاری بود؛ بنابراین با اتکا به متأخرترین مطالعات تجربی، اثرگذاری ابعاد مختلف مفهوم‌موردبررسی قرار گرفت و به راهکارهای هنجاری که به انسجام سرزمینی منجر نشده‌اند اشاره گردید. ازنظر بعد فرایندی، انسجام سرزمینی یک مفهوم گریزپا است و چالش رویارویی علم و سیاست در آن پررنگ است درنتیجه ضروری است همان‌طور که دائو و همکاران

36. Zaucha & Böhme
37. compiling indicators
38. ad hoc information
39. one-time research

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

(۲۰۱۷) مطرح می‌کنند، نگاه‌های معرفت‌شناختی ذات‌گرا و عمل‌گرا و رویکردهای برساخت‌گرا و پوزیتیویستی تلفیق شوند.

مطالعه INTERCO یکی از موفق‌ترین مطالعات در این چهارچوب بوده است، اگرچه نتوانست مفهوم انسجام سرزمینی را به‌طور کامل تثبیت نماید؛ اما چهارچوب شفاف و قابل‌استفاده‌ای را تدوین کرد که طی آن هم با رویکرد ذات‌گرایانه به ابعاد و مؤلفه‌ها می‌پردازد و هم با مشارکت و کمک سیاست‌گذاران با رویکرد عمل‌گرایانه رسیدن به اهداف موردنظر تسهیل می‌گردد. همچنین اجازه می‌دهد نوعی سوبژکتیویته عینی وجود داشته باشد تا دیدگاه‌های ناهمگون، بدون اینکه لزوماً یکپارچه شوند آشکار و تبیین شوند. همان‌طور که دائو و همکاران (۲۰۱۷) اذعان داشتند چنین رویکرد برساخت‌گرایانه‌ای، با مشارکت بالادستی و پایین‌دستی، احتمالاً به یک شاخص ترکیبی یا مجموعه‌ای ثابت از شاخص‌ها نمی‌انجامد، بلکه همان‌طور که در زمینه استان فارس باتوجه‌به داده‌های موجود طرح گردید، به یک چهارچوب شاخص‌های انعطاف‌پذیر منجر می‌شود. این پژوهش، یک ابژه مرزی در تقاطع بین دو نوع استفاده به‌منظور تحلیل سیاسی و علمی است. درواقع یک هدف سیاسی با همکاری علمی ازطریق فرایند مشارکتی برای استفاده سیاسی از نتایج طرح‌ریزی شده است؛ در این مدل تصمیم‌گیری (هدف سیاسی – فرایند علمی – تصمیم‌گیری سیاسی)، اهداف باید ازطریق یک فرایند علمی کمی‌سازی شوند و ازطریق مشارکت بازیگران سیاسی موردتوافق قرار بگیرند. نقش علم نیز به‌عنوان بخشی از فرایند مذاکره در مواجهه با اولویت‌ها و اهداف سیاسی متفاوت از سوی ذی‌نفعان به‌منظور بحث‌زدایی در جهت اقدام خواهد بود.

بر اساس چهارچوب ذکرشده، مطالعه حاضر با مرور طرح‌ها و اسناد فرادست استان فارس، ابتدا به تدوین خطوط روایی اولیه از انسجام سرزمینی استان جهت طرح در جلسات مشارکتی پرداخت و از سوی دیگر ضمن مرور زمینه‌ها، ابعاد و شاخص‌های انسجام سرزمینی اتحادیه اروپا آن‌ها را در جلسات مشارکتی در اختیار متخصصین قرار داد که با عبور کلان روایت‌ها از ابعاد انسجام سرزمینی اهداف سرزمینی تعیین و باتوجه‌به محدودیت‌های داده‌ها شاخص‌های زیرمجموعه هر هدف دسته‌بندی شدند و وضعیت انسجام در هر شاخص توسط هم‌گرایی سیگما سنجیده شد. مطالعه حاضر به دلیل ضعف در داده‌های موجود نتوانست بعد حکمروایی سرزمینی را در اهداف سرزمینی استان فارس جای دهد، چراکه اندازه‌گیری سنجه‌های محور همکاری و حکمروایی باتوجه‌به اطلاعات موجود دشوار است و همان‌طور که گفته شد مرزهای اداری سیاسی را درمی‌نوردد. همچنین شاخص‌های کیفیت زیست‌محیطی نیز در مقیاس شهرستان به دلیل فقدان داده موردمطالعه قرار نگرفتند. از ۳۵ شاخص بررسی‌شده، ۱۴ شاخص از وضعیت مطلوب برخوردار هستند و از چهار هدف سرزمینی دو هدف برخورداری عادلانه از خدمات و شبکه شهری یکپارچه و دسترس‌پذیر بیشترین ناهمگونی در شاخص‌ها را نشان می‌دهند. به‌منظور توجه بیشتر به جنبه عمل‌گرایانه پیشنهاد می‌گردد علاوه بر متخصصان، مدیران و تأثیرگذاران سیاسی استانداری، سازمان برنامه‌وبودجه و ... در کارگاه‌ها به‌منظور تدقیق اهداف سرزمینی انسجام حضور داشته باشند تا در حوزه اجرایی خود به پیگیری و پیمایش دوره‌ای اهداف اقدام نمایند.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در مقاله مستخرج از پایان‌نامه دکتری با عنوان «سنجش تحقق‌پذیری انسجام سرزمینی در استان فارس» به شکل زیر باشد:

نویسنده اول: گردآوری و مرور منابع مرتبط با مفهوم انسجام سرزمینی، تدوین چهارچوب نظری، ارائه چهارچوب عملیاتی، گردآوری و مطالعه منابع مرتبط با برنامه‌ریزی منطقه‌ای استان فارس، جمع‌آوری داده‌ها، انجام محاسبات، تجزیه‌وتحلیل آماری داده‌ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش‌نویس مقاله

سپاسگزاری

باتوجه‌به استخراج متن مقاله از رساله دکتری از داوران این پژوهش آقایان دکتر حمیدرضا پارسی، محمدمهدی عزیزی، هاشم داداشپور که با نقدها و پیشنهادهای خود روند پیشبرد پژوهش را ارتقا دادند صمیمانه سپاسگزاری می‌گردد.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

References

Abrahams, G. (2014). What “is” territorial cohesion? What does it “do”?: Essentialist versus pragmatic approaches to using concepts. *European Planning Studies*, 22(10), 2134-2155.

Albrechts, L. (2001) How to proceed from image and discourse to action: as applied to the Flemish Diamond. *Urban Stud* 38(4):733–745

Capello, R., & Nijkamp, P. (Eds.). (2010). *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar Publishing

Carbonell, A., & R. D. Yaro. (2005). American spatial development and the new megalopolis. *Land Lines* 17(2):1–4.

Cornwall, A., & Brock, K. (2005). What do buzzwords do for development policy? A critical look at ‘participation’,‘empowerment’and ‘poverty reduction’. *Third world quarterly*, 26(7), 1043-1060.

Dadashpoor, H., Afaghpoor, A., & Allan, A. (2017). A methodology to assess the spatial configuration of urban systems in Iran from an interaction perspective. *GeoJournal*, 82, 109-129

Dadashpour, H., & Salarian, F. (2018). Analysis of spatial patterns of urban growth in Iranian metropolitan areas (case study: Tehran, Mashhad, Isfahan, and Shiraz metropolitan areas). *Land Planning*, 10(1), 117-138. SID. (in Persian)

Dao, H., Plagnat Cantoreggi, P., & Rousseaux, V. (2017). Operationalizing a contested concept: indicators of territorial cohesion. *European Planning Studies*, 25(4), 638-660.

Dao, H., Plagnat, P., & Rousseaux, V. (2013). Sigma-convergence as a measure of territorial cohesion. In F. Holstein, S. Zillmer, & K. Böhme (Eds.), Second ESPON 2013 scientific report – science in support of European territorial development and cohesion (pp. 32–37). Luxembourg: ESPON Programme 2013.

Dao, H., Cantoreggi, P. P., Rousseaux, V., Angelidis, M., Batzikou, S., Bazoula, V., ... & Brockett, S. (2013). INTERCO: Indicators of territorial cohesion. *Final report of ESPON Project*, *3*(2).

Davoudi, S. (2003). European briefing: polycentricity in European spatial planning: from an analytical tool to a normative agenda. *European planning studies*, 11(8), 979-999.Davoudi, S. (2005). Understanding territorial cohesion. *Planning, Practice & Research*, 20(4), 433-441.

Davoudi, S., Evans, N., Governa, F., Santangelo, M. (2008) Territorial Governance in the Making. Approaches, Methodologies, Practices, Boletín de la A.G.E, 46: 32-52.

EC. (1999). ESDP. European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union, European Communities, Luxembourg.

EC. (2008). Green Paper on Territorial Cohesion. Turning territorial diversity into strength. Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee, October 2008, Brussels .

ESPON (2006a) ESPON Project 3.2: Spatial Scenarios and Orientations in Relation to the ESDP and Cohesion Policy, Final Report: October, ESPON.

ESPON (2006b) ESPON Project 4.1.3: Feasibility Study on Monitoring Territorial Development Based on ESPON Key Indicators, Interim Report: July 2006, ESPON.

ESPON. (2008). TIP TAP: *Territorial Impact Package for Transport and Agricultural Policies*, Inception Report: September 24, ESPON.

ESPON (2010a) INTERCO: Indicators of Territorial Cohesion, Inception Report: Version August 27, 2010, ESPON.

ESPON (2010b) INTERCO: Indicators of Territorial Cohesion, Note on the Selection of Territorial Cohesion

Indicators: 7/6/2011, ESPON.

ESPON (2011a) INTERCO: Indicators of Territorial Cohesion, (draft) Final Report: December 2011.

ESPON (2011b) INTERCO: Indicators of Territorial Cohesion, (draft) Final Scientific Report, December 2011.

ESPON (2012a) ESPON ARTS Assessment of Regional and Territorial Sensitivity, Final Report: Version 30/07/2012.

ESPON (2012b) EATIA: ESPON and Territorial Impact Assessment, Final Report: Version 29/06/2012.

ESPON (2012c) KITCASP: Key Indicators for Territorial Cohesion and Spatial Planning, Interim

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

Report: Version 31/10/2012.
ESPON (2012d) ESPON BSR-TeMo: Territorial Monitoring for the Baltic Sea Region, Interim Report: Version 30/11/2012, Interim Report Revision: 12/10/2012.
ESPON. (2012d). ESPON BSR-TeMo: Territorial Monitoring for the Baltic Sea Region, Interim Report: Version 31/10/2012Interim Report Revision: 12/10/2012.
ESPON. (2013). ESPON Evidence and Tools for EU Cohesion Policy 2014–2020. Available at http://www.espon.eu/main/Menu_Programme/EUCohesionPolicy2014-2020/ (accessed 3 June 2013.
ESPON (2014) Making Europe open and polycentric: visions and scenarios for the European territory towards 2050. ESPON, Luxembourg
Faludi, A. (2004). Territorial cohesion: Old (French) wine in new bottles? *Urban Studies*, 41(7), 1349-1365.
Faludi, A. (2007). Territorial cohesion policy and the European model of society. *European Planning Studies*, 15(4), 567-583.
Faludi, A. (2010). *Cohesion, coherence, cooperation: European spatial planning coming of age?*. Routledge.
Faludi, A. (2016). EU territorial cohesion, a contradiction in terms. *Planning Theory & Practice*, 17(2), 302-313.
Fars Province spatial plan approved. (2017). Prepared by Maab Consulting Engineers, employer: National Management and Planning Organization (in Persian)
Fars Region Physical Plan approved. (2007). Prepared by toseye boomsazgan paydar co-working Consulting Engineers, employer: Ministry of Housing and Urban Development (in persian).
Gutiérrez, J., Condeço-Melhorado, A., & Martín, J. C. (2010). Using accessibility indicators and GIS to assess spatial spillovers of transport infrastructure investment. *Journal of Transport Geography*, 18(1), 141-152.
Haggett, P. (ed.) (2001). *Geography. A Global Synthesis*, Prentice Hall, London.
Hajer, M. (1989). *City Politics: Hegemonic Projects and Discourse* (Aldershot: Avebury, Gower).
Hajer, M. (1993). Discourse coalitions and the institutionalisation of practice. The case of acid rain in Britain, in: J. Forester & F. *Fischer (Eds) The Argumentative Turn in Policy and Planning*, pp. 43–76 (Durham, NC: Duke University Press).
Hajer, M. (1998). FAQ: Research Methods. Available at http://www.maartenhajer.nl/?page_id=14 (accessed 4 January 2012).
Hall, P., Pain, K. (eds) (2006). *The polycentric metropolis: learning from mega-city regions in Europe*. Earthscan, London
Häzners, J., Jirgena, H. (2013). Polycentricity measures and regional disparities. In: Annual 19th international scientific conference proceedings: research for rural development 2013, May 15–17, Latvia University of Agriculture, Jelgava
López, E., Gutiérrez, J., & Gómez, G. (2008). Measuring regional cohesion effects of large-scale transport infrastructure investments: an accessibility approach. *European Planning Studies*, 16(2), 277-301.
Lopez, E., Monzon, A., Ortega, E., & Mancebo Quintana, S. (2009). Assessment of Cross-Border Spillover Effects of National Transport Infrastructure Plans: An Accessibility Approach. *Transport Reviews*, 29(4), 515-536.
Lotfi, S., Shahabi Shahmiri, M., Roushenas,S. (2015). Examining the Relationship between Spatial Structure and Regional Disparities in the Provinces of Iran, 21, 15-29 https://jargs.hsu.ac.ir/article_161393.html
Malý, J. (2016). Impact of polycentric urban systems on intra-regional disparities: A micro-regional approach. *European Planning Studies*, *24*(1), 116-138.
Malý, J. (2019). Polycentric urban systems and territorial cohesion. In Territorial Cohesion (pp. 69-89). Springer, Cham.
Manzella, G. P., & Mendez, C. (2009). *The turning points of EU cohesion policy*, Working Paper Report to Barca Report.
Medeiros, E. (2016). Territorial cohesion: An EU concept. *European Journal of Spatial Development*,

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]
[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]

60, 1-30.
Medeiros, E. (2019). Debating the urban dimension of territorial cohesion. In Territorial Cohesion (pp. 3-22). Springer, Cham
Meijers, E., Romein, A. (2003). Realizing potential: building regional organizing capacity in polycentric urban regions. *Eur Urban Reg Stud* 10(2):173–186. https://doi.org/10.1177/0969776403010002005
Meijers, E., Sandberg, K. (2006). Polycentric development to combat regional disparities? The relation between polycentricity and regional disparities in European countries. In: Proceedings of the 46th congress of the European Regional Science Association, August 30–September 3, Volos, ERSA
Meijers, E., Waterhourt, B., Zonnveld, W. (2007). Closing the GAP: Territorial Cohesion through Polycentric Development, Refereed Articles, Oct 2007, 24, *European Journal of Spatial Development*. http://www.nordregio.se/EJSD/refereed24.pdf (accessed in 09-09-201).
OECD. (2008). Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide (Paris: OECD).
Olsson, A.R., Cars, G. (2011). Polycentric spatial development: institutional challenges to intermunicipal cooperation. Jahrbuch für Regionalwissenschaft 31(2):155–171. https://doi.org/10.1007/s10037-011-0054-x
Potluka, O., & Špaček, M. (2019). Civil Society in Urban Areas: A Partner for Territorial Cohesion?. In Territorial Cohesion (pp. 23-37). Springer, Cham.
Ribeiro, A., & Silva, J. (2011). A Spatial analysis on the relation between accessibility and spatial development for Cross-border regions. I*nvestigaciones regionales*, (21), 141-156.
Sala-i-Martin, X. X. (1996). The classical approach to convergence analysis. *The Economic Journal*, 106(437), 1019–1036. doi:10.2307/2235375
Schön, P. (2009). Territorial cohesion – current views of the commission and the member states of the European Union. In H. Kilper (Ed.), New disparities in spatial development in Europe (pp. 7–17). Berlin: Springer Verlag.
Territorial Agenda 2020 (2011). Territorial Agenda of the European Union 2020 - Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions, Agreed at the Informal Ministerial Meeting of Ministers Responsible for Spatial Planning and Territorial Development on 19th May, Hungary: Gödöllő. http://www.eu-territorial-agenda.eu/Reference%20Documents/Territorial-Agenda-of-the-European-Union- Agreed-on-25-May-2007.pdf
Veneri, P., Burgalassi, D. (2012). Questioning polycentric development and its effects: issues of definition and measurement for the Italian NUTS 2 Regions. Eur Plan Stud 20(6):1017–1037. https://doi.org/10.1080/09654313.2012.673566
Zaucha, J., & Böhme, K. (2020). Measuring territorial cohesion is not a mission impossible. *European Planning Studies*, 28(3), 627-649.
Zaucha, J., & Komornicki, T. (2019). Territorial cohesion: the economy and welfare of cities. In Territorial Cohesion (pp. 39-66). *Springer,* Cham.

DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-27]

[DOI: https://doi.org/10.22034/44.189.53]